

Kleuterschaak

Vanaf welke leeftijd kunnen kinderen leren schaken? Hoe leren ze het beste schaken? Dit verhaal bespreekt inzichten en ervaringen over kinderen tot en met zes jaar die leren schaken.

Je kunt inzichten gebruiken bij talentontwikkeling richting topprestaties. Je kunt inzichten gebruiken zodat schaaklessen voor kinderen meerwaarde voor hun persoonlijke ontwikkeling hebben. En je kunt inzichten gebruiken voor zowel ontwikkelen van prestatievermogen alsook persoonlijke ontwikkeling.

Onderzoek

Wetenschappelijk onderzoek omtrent heel jonge schakende kinderen is schaars. Meer informatie is verkrijgbaar uit de praktijk, via interviews en observaties. Verhalen in boeken en op sites geven anekdotische informatie. Een enkeling zoals Laszlo Polgar heeft een eigen theorie ontwikkeld.

Daarnaast kunnen inzichten ontleend worden uit onderzoek naar talentontwikkeling van jonge kinderen op andere gebieden dan schaken. Wetenschappelijke literatuur over ontwikkelingspsychologie en cognitieve psychologie geven ook inzichten.

Een enkele methodologische opmerking over onderzoek naar schaakonderwijs is op zijn plaats. In veel artikelen worden zegeningen van schaakles geprezen.

Schaakonderwijs zou bijna overal goed voor zijn, zoals voor concentratie, creativiteit, wiskunde, enzovoort. Dat zou het gevolg zijn van transfer: overdracht van leereffecten naar andere domeinen. Veel wetenschappers menen echter dat transfer alleen plaatsvindt als geleerde vaardigheden ook onderdeel zijn van een ander domein.

Er is weinig methodologisch goed onderbouwd onderzoek. Veel wetenschappelijk onderzoek naar de veronderstelde transfereffecten en meerwaarde van schaaklessen rammelt, stellen onderzoekers prof. IM Fernand Gobet en dr. Guillermo Campitelli in hun artikel 'Educational benefits of chess instruction: A critical review'. Het artikel wordt elders in dit boek besproken.

Vaak leggen onderzoekers niet of niet duidelijk uit wat de inhoud, werkvormen en tijdschema's van door hen onderzochte schaaklessen zijn. Ook wordt vaak geen onderscheid tussen jongens en meisjes gemaakt.

Wat is het in die onderzochte schaaklessen dat voor allerlei effecten zorgt? Is het bijvoorbeeld de Franse opening, visualiseren van tactische varianten, de logica van toreneindspelen? Of speelt empathie van de leraar een rol, of groepsgrootte of samenwerken? Of wekelijks of dagelijks kennis tot je nemen of juist veel oefeningen doen?

Zijn mogelijke leereffecten het gevolg van intrinsieke eigenschappen van het schaakspel en/of gevolg van de manier waarop schaaklessen plaatsvinden?

Wat is talent

Er zijn diverse definities van talent. Het kan bijvoorbeeld als synoniem gebruikt worden voor 'begaafdheid', wat wil zeggen dat iemand goed kan presteren op een bepaald gebied.

In dit verhaal wordt talent gezien in de betekenis van aanleg. Ofwel potentieel om snel en goed voor het uitvoeren van een taak benodigde cognitieve, sociale, emotionele en fysieke functies te kunnen ontwikkelen. Het benodigde potentieel verschilt per taak. Voor zingen, hardlopen of schaken zijn deels andere functies nodig. Of in verschillende mate.

Schaken stelt eisen aan de cognitieve ontwikkeling. Het geheugen is van belang omdat de basis van schaakdenken patroonherkenning is. Je moet waarnemen, beoordelen, analyseren, redeneren, visualiseren, vooruitdenken, problemen oplossen, besluiten nemen en plannen maken. Vanuit het perspectief van de tegenstander kunnen denken is belangrijk. Ook concentratie, geduld, doorzettingsvermogen en zelfbeheersing zijn belangrijke vaardigheden (niet direct een stuk slaan, misschien ga je zelf wel mat).

In de betekenis van aanleg is talent een kwestie van 'nature', bij de geboorte aanwezige genetisch bepaalde kwaliteiten.

Naast nature bestaat nurture, een verzamelnaam voor alle omgevingsinvloeden op de ontwikkeling.

Nature en nurture spelen beide een rol bij de ontwikkeling van mensen. Ze komen bijvoorbeeld beide terug in de definitie van prof. Elshout (UVA), die prestatievermogen definieerde als de resultante van talent, goede trainingsomstandigheden en motivatie.

Aanleg is beginnersgeluk, maar het is op zichzelf niet voldoende om prestatievermogen te ontwikkelen. Uit onderzoek blijkt dat de kwaliteit van onderwijs en opvoeding 30 punten verschil kan uitmaken op IQ-tests.

Hoe jong beginnen

Je kunt beginnen met schaken leren als een kind belangstelling toont. Belangstelling kan ontstaan als kinderen in aanraking komen met schaken op een manier die hen aanspreekt.

Kinderen kunnen een schaakbord zien, andere mensen zien schaken, een boek met leuke plaatjes of een video zien. Rolmodellen spelen een rol. Jongere kinderen willen graag oudere kinderen en volwassenen nadoen. Kinderen zijn van nature nieuwsgierig en leergierig. Ze willen de wereld ontdekken.

Kinderen zijn gemotiveerd om te leren als ze er voor zichzelf het nut van inzien en als ze er zelf vorm aan kunnen geven.

Het heeft geen enkele zin om de ontwikkeling te forceren. Dat werkt juist contraproductief.

Als kinderen cognitief nog niet toe zijn aan schaken, is het zinloos hen dit te leren. Ze begrijpen het niet, hebben geen plezier, boeken geen vooruitgang en hebben geen succeservaringen. Dat demotiveert.

Een baby kan nog niet lopen of praten. Om bepaalde dingen te kunnen leren moet het brein van een kind een bepaald ontwikkelingsniveau bereikt hebben. Het ontwikkelingstempo verschilt per kind.

Veel kinderen zijn een jaar of zes als ze cognitief zover ontwikkeld zijn dat ze kunnen leren schaken.

Uit een overzicht van de Nederlandse schaakbond KNSB blijkt dat er enkele tientallen kinderen jonger dan zes jaar lid van de bond zijn.

Voorbeelden

Er zijn veel voorbeelden van kinderen die al op drie- of vierjarige leeftijd schaken. Dat zijn niet per se latere topschakers.

GM Loek van Wely nam het schaakbord mee naar de kleuterschool. GM Susan Polgar was als vierjarige jeugdschaakkampioen tot twaalf jaar in Boedapest.

GM Roeland Pruijssers leerde vanaf 3,5 jaar schaken van zijn vader. Het schaakbord kwam zeven dagen per week op tafel, 's morgens een kwartier en aan het eind van de middag een kwartier. De lessen vonden plaats via de Stappenmethode. Vanaf vier jaar deed Pruijssers mee aan toernooien, op vijfjarige leeftijd won hij zijn eerste jeugdtoernooi.

Jutta Hempel (1960) uit het Duitse Flensburg kon op haar derde jaar een schaakpartij bekijken en uit haar geheugen naspelen. Op haar vierde speelde ze partijen. Als vijfjarige was ze de beste jeugdspeler van haar woonplaats. Op haar zesde scoorde ze in een vier uur durende simultaan tegen volwassenen 9,5-2,5. Op haar zevende kon ze zes partijen blindsimultaan spelen. Op haar negende speelde ze twee partijen remise tegen een IM.

Op de site van ChessBase (<http://en.chessbase.com>) staat een verhaal over de vierjarige Sparsh Bisht uit India. Toen hij drie jaar en tien maanden oud was zag hij zijn vader schaken op de laptop. Hij was geïnteresseerd en leerde de spelregels in een week. Vier maanden later deed hij mee aan toernooien. In een plaatselijk toernooi voor jeugd tot zeven jaar haalde hij de tweede plaats.

Grootmeester Samuel Reshevsky (1911-1992) behoorde tot de wereldtop. Hij werd als jongste van zes kinderen in Polen geboren. Op vijfjarige leeftijd leerde hij schaken door naar partijen van zijn vader te kijken. De familie liet hem tegen clubspelers spelen en hij bleek talentvol. Vanaf zesjarige leeftijd gaf hij simultaan in heel Polen en later in Europa. Uiteindelijk emigreerde de familie naar de USA.

De Amerikaan Paul Morphy (1837-1884) was tien jaar toen hij leerde schaken. Hij groeide uit tot de sterkste schaker van zijn tijd. In die tijd was dat nog een prima leeftijd om te beginnen. Mogelijk is het leereffect op jongere leeftijd geringer, omdat het brein dan cognitief nog niet ontwikkeld is om goed abstract te analyseren en te redeneren. Mogelijk ook had Morphy veel sterker kunnen worden.

Wereldkampioen Gary Kasparov werd op zijn zevende jaar lid van de schaakclub in een pionierspaleis in zijn geboorteplaats Baku in Azerbeidzjan.

De Amerikaan Kayden Troff werd in 2012 in Slovenië wereldkampioen t/m 14 jaar. In een Amerikaans radio-interview vertelt hij dat hij begon met schaken door naar partijen van zijn vader en oudere broers te kijken. Toen hij drie jaar was, gaf hij aan dat hij zelf ook wilde spelen. Later gaf vader les aan zijn zoons. Zelf ziet Troff jong beginnen niet als een doorslaggevende factor. Het is vooral belangrijk hoeveel tijd je aan schaken besteedt. Zelf trainde hij vanaf zijn zesde twee uur per dag en vanaf zijn negende jaar vier uur en vanaf zijn elfde zes tot zeven uur per dag. De inhoud van zijn training bestond uit verschillende onderdelen en dat verschoof met de jaren. Voor een groot deel deed hij openingen- en middenspelstudie en hij speelde veel

partijen, waaronder snelschaak. Langere partijen speelt hij vaak via internet omdat er niet veel sterke spelers in de buurt van Utah wonen. Hij analyseert veel openingslijnen met de computer en krijgt van trainers huiswerk, zoals partijanalyses maken en schaakboeken lezen.

Veel grootmeesters zijn op hun vijfde of zesde jaar met schaken begonnen. Om erg goed te worden hoef je niet per se heel jong te beginnen.

Wereldtopper Levon Aronian leerde schaken op zijn negende van zijn zuster.

Wereldkampioen Magnus Carlsen leerde schaken op zijn vijfde, maar hij had niet altijd interesse in het spel. Op zijn achtste jaar raakte gemotiveerd en begon hij serieus te schaken. Op zijn dertiende werd hij grootmeester. Carlsen heeft van nature een goed geheugen en kan zich vanaf zijn eerste levensjaar al langdurig goed concentreren.

Twee jaar

Kinderen van twee jaar kunnen al belangstelling tonen voor het schaakbord. Die belangstelling kun je stimuleren. Je kunt kinderen hun eigen schaakbord en (gekleurde) stukken geven. Je kunt met hen torentjes bouwen van de stukken en stukken netjes op een veld zetten. Daarbij kun je de stukken telkens weer bij naam noemen. Je kunt ook stukken in de beginopstelling zetten en dan om de beurt een stuk ergens neer zetten. Dat gebeurt at random: een toren gaat maar zo van h8 naar c5. Als alle stukken in het midden staan is het spel 'op'. Als je er een schaakklok bij gebruikt is het helemaal net echt. Je kunt schaakprogramma Fritz een partij tegen zich zelf laten spelen. Daartoe druk je om de beurt op de spatiebalk van je PC. Mogelijk heeft de peuter al belangstelling voor de film 'Lang leve de koningin' en YouTube schaakvideo's van schakende kinderen of een schakende oom. Foto's kijken in een schaakboek of op een site is ook leuk. Zeker als het kind bekenden herkent. Iets later kan een kind het leuk vinden om alle schaakstukken net zo op het bord te zetten als ze in een diagram in een boek staan. Kleurplaten met schaakstukken is ook een idee. Of spelen met een tuinschaakspel.

GM Susan Polgar vertelt op haar blog over haar deelname aan het 'Eerste congres over pedagogiek en sociale toepassingen van schaken' in het Spaanse Buitrago. Daar waren twee lezingen over schaken in kleuterscholen, waar kinderen van twee tot vijf schaken leren. Ze vertelde ook over een simultaan die ze in Venezuela had gegeven, waar het driejarig jongetje Esmeralda Blanco de schaakregels bleek te kennen. Een van de lezingen werd gegeven door Adriana Salazar uit Bogota, Columbia (zesvoudig deelnemer aan de Schaakolympiade) die haar lesmethode demonstreerde in een workshop. Ze maakte duidelijk hoe ze aandacht van de kinderen kreeg en ondertussen schaakles gaf. Salazar begint met het schaakbord op een leuke manier te laten zien (de wereld van chocola en vanille). Daarbij gebruikt ze liedjes. Belangrijk is haar enthousiasme. Zie de Spaanstalige site www.ajedreznelaula.com.

In Uruguay is in Lagomar al 25 jaar schaakles op een kleuterschool voor twee tot vijfjarigen.

Schaakleraar Esteban Jaurequizar zegt dat de 200 kinderen wekelijks schaakles hebben in het Centro Educativo Vaz Ferreira. Het is belangrijk om de belangstelling te krijgen en vast te houden bij heel jonge kinderen. Een paar dingen dragen daar aan bij volgens de schaakleraar: een warme relatie met leerlingen en continue interactie. Lessen moeten leuk, opwindend en vol energie zijn. Jonge kinderen houden van een fantasiewereld en daar moeten schaaklessen op aansluiten. Het is daarom belangrijk om verhalen te vertellen en woorden te gebruiken die de kinderen kennen. Jaurequizar zegt dat les geven aan jonge kinderen continue aandacht en veel energie kost.

Beide schaakleraren zeggen dat het erg belangrijk is om nieuwe informatie erg langzaam en systematisch te presenteren, stuk voor stuk, en op een leuke manier (verhaaltjes, liedjes, fysiek laten zien).

Potentieel

Opvallend is dat een aantal kinderen op erg jonge leeftijd erg goed presteren op het gebied van wiskunde, muziek en schaken. Ook combinaties van die drie komen voor. Bij jongens en bij meisjes.

De achtjarige Canadese Harmony Zhu werd in 2014 in de Verenigde Arabische Emiraten wereldkampioen schaken bij de meisjes in haar leeftijdscategorie. Ze kan niet alleen goed schaken, maar speelt ook goed piano. Als zevenjarige trad ze al twee keer op in Carnegie Hall in New York.

Het prestatievermogen heeft waarschijnlijk te maken met een kennisbasis van een groot aantal patronen die de kinderen beheersen. Er zijn geen 'wonderkinderen' op gebieden die veel levenservaring vereisen. Duidelijk is dat er altijd volwassenen zijn die dergelijke kinderen intensief begeleiden.

Neurobioloog prof. Dick Swaab maakt in zijn boek 'Wij zijn ons brein' duidelijk hoe de breinontwikkeling al in de baarmoeder vorm krijgt en hoe vooral in de eerste levensjaren sociale omstandigheden sterk bepalend zijn voor de verdere breinontwikkeling. Welke implicaties dat mogelijk voor het onderwijs heeft bespreekt psycholoog prof. Jelle Jolles in zijn boek 'Ellis en het verbreinen'.

Duidelijk is dat culturen en milieus die al bij heel jonge kinderen een sterk appèl op het leervermogen doen veel meer mensen opleveren die erg goed presteren.

Kinderen houden van spelen. Spelen speelt een essentiële rol in de ontwikkeling en het leren van kinderen. Via spelen ontdekken kinderen de wereld om hen heen en ontwikkelen ze inzichten en vaardigheden op sociaal, emotioneel, cognitief (ook creatief) en fysiek gebied.

Spelen stimuleert de ontwikkeling van de hersenen.

Spelen heeft een aantal functies zoals nieuwe dingen leren, problemen leren oplossen, sociale vaardigheden ontwikkelen en zelfmanagement ontwikkelen door rollenspel.

Schaakles kun je het beste zo spelenderwijs mogelijk aanbieden, zeker aan jonge kinderen. Spelen is niet alleen leuk, het is ook noodzakelijk. Voor kinderen en volwassenen.

Kinderen hebben een groot ontplooiingspotentieel. Maria Montessori stelt dat kinderen van nature ook een grote drang tot zelfontplooiing hebben. Ze vat haar visie samen in haar uitspraak 'Help mij het zelf te doen'. Leraren dienen te onderkennen wat behoeften en potenties van kinderen zijn. Daar moeten ze op inspelen door de juiste leeromgeving te creëren.

Uit biografieën van succesvolle jeugdschakers blijkt dat ze veel ruimte hebben gekregen om te experimenteren en zelf tot inzichten te komen.

Leraren kunnen bijvoorbeeld schaakstellingen aanbieden die een kind qua moeilijkheidsgraad net aan kan (zone van de naaste ontwikkeling, Lev Vygotski). Uitleg dient kort en bondig te zijn. Teveel informatie leidt af van de essentie en remt de verbeeldingskracht. Door vragen te stellen kan een leraar het kind begeleiden bij het oplossen van een probleem. Het kind dient zelf conclusies te trekken. Al doende ontwikkelt het inzichten en creatieve vaardigheden.

Om te kunnen experimenteren en te leren zelfstandig te handelen is het van belang dat kinderen een 'maximale autonomie' krijgen. Dat wil zeggen dat ze vrijheid van handelen krijgen in de mate die ze aan kunnen.

Er zijn 'gevoelige perioden' in de ontwikkeling van een kind. In deze periode kan het kind optimaal iets leren, zoals bijvoorbeeld een taal.

Volgens GM psycholoog Nikolai Krogius ('Psychologie im Schach') presteren schakers tactisch slechter als ze na hun tiende jaar leren schaken.

Ontwikkelingspsycholoog Piaget onderscheidde vier ontwikkelingsfasen in de cognitieve ontwikkeling. Daarbij ging hij uit van een zich ontluikend potentieel in kinderen. Hij hield weinig rekening met stimulerende omgevingsfactoren.

Als kinderen per fase anders denken, leren ze ook anders. De vraag is dan wat per ontwikkelingsfase optimale omstandigheden en leermethoden zijn.

Duidelijk is in ieder geval dat denken zich ontwikkelt van concreet naar abstract. Dat is ook de meest effectieve volgorde om kinderen schaken te leren.

Intelligentie speelt een rol bij schaken, maar een beperkte. Dat blijkt uit onderzoek van o.a. Bilalic. Intelligentere kinderen leren sneller, hoogbegaafde kinderen hebben vaak andere leerstijlen.

Maar bepalend voor prestaties zijn vooral training en motivatie. Wie niet gemotiveerd is, traint niet enthousiast. Wie geen goede training krijgt, kan niet veel leren.

Mensen benoemen en ordenen de werkelijkheid via taal. Een interessante vraag is welke rol taal speelt bij het schaken en leren schaken. Via taal kun je kennis overdragen en eigen maken. Via taal kun je vragen stellen.

Ouders spelen een belangrijke rol bij de ontwikkeling van hun kinderen. Ze stellen kinderen financieel in staat een sport te beoefenen. Ook moeten ze allerlei dingen doen, zoals kinderen naar schaaklessen en toernooien brengen. Emotioneel oefenen ze invloed uit. Die invloed kan negatief zijn als ze te hoge of te lage eisen aan hun kinderen stellen.

Vijf van de zes talenten stoppen met topsport tussen hun twaalfde en achttiende jaar, blijkt uit onderzoek van Van Rossum (VU Amsterdam, 1991). Voornamelijk redenen zijn: onvoldoende succeservaringen, kwaliteit trainingsomstandigheden, negatieve rol ouders en sociale omstandigheden (zoals invloed van leeftijdsgenoten).

Het lijkt plausibel dat dergelijke redenen ook van invloed zijn op de motivatie van jonge kinderen.

Polgar

De Hongaarse psycholoog Laszlo Polgar gaat er van uit dat genieën gemaakt worden en niet geboren. Geslachtsverschillen maken daarbij niet uit. Nog voor hij kinderen kreeg schreef hij het boek 'Bring Up Genius!' (Nevelj zsenit!).

Met zijn vrouw Klara voedde zijn drie dochters Susan, Sofia en Judit thuis op. Vanaf vier jaar leerden de meisjes schaken. Polgar is overtuigd van het belang van vroegtijdige specialisatie. Onderwijs moet voor het derde jaar beginnen en specialisatie vanaf het zesde jaar. Uiteindelijk zal dat leiden tot een gelukkig leven. Door 400 biografieën van genieën als Mozart en Gauss te bestuderen, ontdekte Polgar dat zij zich op jonge leeftijd gespecialiseerd hadden en gesteund werden door een gemotiveerde ouder of leraar. Ook hadden ze veel plezier in waar ze mee bezig waren. Dat werd gevoed door succeservaringen. Vitaal acht hij discipline om daardoor het kind te leren doorzettingsvermogen te ontwikkelen. Talent (aanleg) speelt volgens hem geen rol, bepalend is veel studeren met een goede methode en goede trainers. Kinderen hebben enorm veel energie en die wordt doorgaans slecht benut. Daarbij is het volgens hem belangrijk dat kinderen 'co-auteur' van hun eigen ontwikkeling zijn. Dat wil zeggen dat ze door succeservaringen gemotiveerd worden en zelf meedenken over wat ze doen en waarom.

Als een kind zich jong specialiseert, vindt volgens Polgar een transfer plaats en kan het kind ook op andere gebieden snel en gestructureerd leren.

Polgar meent dat zijn theorie op ieder leerdomein toepasbaar is. Doordat Susan op vierjarige leeftijd interesse toonde voor het schaakspel, viel de keuze daar op. Bijkomend voordeel is dat prestaties door het Elo ratingsysteem objectief meetbaar zijn.

Toen ze negen jaar oud was versloeg Judit, de jongste van de drie dochters, in New York vijf tegenstanders in een blindsimultaan. Judit werd op haar 15^e grootmeester, haar oudste zus Susan werd op haar 21^e de eerste vrouwelijke grootmeester. De middelste zus Sofia werd IM.

In 1988 won het Hongaarse damesteam de gouden medaille in de schaakolympiade in Thessaloniki. Het team bestond uit de drie zuster Polgar en Ildiko Madl. Judit was net twaalf jaar oud. Ze scoorde op het tweede bord 12,5/13 met een tpr van 2694. Ook Susan (eerste bord) en Sofia (derde bord) wonnen gouden medailles voor de beste bordscore.

Judit zou op haar twaalfde ook de 57^e plaats op de FIDE wereldranglijst bereiken en op haar negentiende zelfs de toptien binnendringen. In 2002 versloeg ze wereldkampioen Kasparov in een partij met normaal speeltempo. In 2004 stond Judit achtste op de wereldranglijst en bereikte ze haar hoogste rating: 2735.

Toen Polgar zijn experiment begon, stuitte hij op veel weerstand van onder meer autoriteiten. Gevreesd werd voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van de meisjes. Dankzij sociale media als YouTube kan iedereen nu zien hoe goed het hen vergaan is.

Prestatievermogen

Uit biografieën over de Polgar-zusters (boek 'De Polgar-zusters of: de creatie van drie schaakgenieën' van Ed van Eeden) en de Amerikaan Joshua Waitzkin (boek 'Searching for Bobby Fischer' van Fred Waitzkin) blijkt een aantal determinanten van invloed op het prestatievermogen van jonge schakers:

- Stimuleren van vroege leerervaringen
- Een stimulerende leeromgeving
- Hoge maar bereikbare doelen stellen
- Spelenderwijs leren
- Kinderen al jong zelfbewust maken
- Veel variatie in oefeningen
- Systematische aanpak van leren
- Realistische beoordeling van ontwikkelingspotentieel en draagkracht (versus draaglast)
- Geen overdreven verwachtingen op kinderen projecteren
- Kinderen niet onderbelasten

- Beperkingen onderkennen van het reguliere schoolsysteem
- Gekwalificeerde en empathische onderwijzers en trainers
- Kinderen zelf conclusies laten trekken tijdens leerprocessen
- Doseren van succeservaringen
- Stapsgewijs doorzettingsvermogen ontwikkelen
- Accepteren dat kinderen onvermijdelijk fouten maken
- Vertrouwen op de intrinsieke motivatie van kinderen
- Kinderen serieus nemen
- Persoonlijkheidskenmerken en ontwikkelingsfasen in ogenschouw nemen

Tegenwoordig kunnen jonge kinderen zich sneller en beter ontwikkelen als expert dan vroeger. Er is meer bekend over didactiek en coaching methoden, er zijn goede betaalbare schaakmethoden en er zijn gespecialiseerde trainers. De computer en internet bieden veel informatie en mogelijkheden bij trainingen. Bovendien zijn er veel toernooien waar kinderen ervaring kunnen opdoen. Tevens zijn er wereldwijd personen, organisaties en regeringen die goed presterende jeugdschakers financieel steunen.

Schaakdidactiek

Geen kind leert een taal uit een grammaticaboek. Kinderen leren een taal als hun brein er aan toe is, als ze het nut van spreken ervaren, als ze rolmodellen krijgen en als ze gestimuleerd worden. Schaken kun je net zo aanleren als een taal. Speels en gevarieerd. Plezier staat voorop.

Leren heeft veel effect als het spelenderwijs gebeurt. Door spelen ontdekt een kind de wereld, het leert zelf oplossingen bedenken en leert allerlei vaardigheden.

Sommige kinderen leren snel. Er zijn vijfjarigen die al na een paar weken een partijtje kunnen spelen. Anderen leren langzamer. Het belangrijkste is dat kinderen plezier hebben in waar ze mee bezig zijn. Daartoe is variatie belangrijk, maar ook zelf actief zijn, kunnen ontdekken en opdoen van succeservaringen. Kinderen houden van spelen, ze leren spelenderwijs veel vaardigheden.

Kinderen verschillen (soms enorm) in hun ontwikkelingstempo. Het is nuttig om jonge kinderen in aanraking te brengen met het spel, maar het is zaak hen zelf te laten aangeven wanneer ze er rijp voor zijn. Op dat moment kunnen kinderen bijvoorbeeld naar een leuke schaakfilm kijken.

Jonge kinderen hebben veel begeleiding nodig. Het beste is om hen zo mogelijk dagelijks een les te geven. Met spelletjes die aansluiten op hun ontwikkelingsniveau, bijvoorbeeld een toren tegen vier pionnen die de overkant van het bord moeten bereiken.

Een goede schaakleraar kan complexe problemen in kleinere problemen opdelen tot een niveau waarop een leerling er mee om kan gaan.

Didactiek is de kunst van het lesgeven. Dat kan op allerlei manieren gebeuren. Bij lesgeven spelen allerlei aspecten een rol. Uiteraard ook bij heel jonge kinderen. Om er een paar te noemen: leerdoel, leeftijd, leerstijl, leercapaciteit, verwachtingspatronen en (gebrek aan) steun van ouders, empathie leraar, groepsprocessen, rolmodellen, opbouw leerstof, fantasie, informatie doseren en aansluiten op ontwikkelingsniveau, aansluiten op referentiekader en interesse, alleen of met anderen leren, (gebrek aan) succeservaringen, feedback, zelfbeeld, mate van structuur in leermethode, korte aandachtsspanne, frequentie leermomenten, weinig uitleg en veel doen, taalgebruik leraar, vragen stellen (antwoorden formuleren ontwikkelt het denken), speelse materialen, spelvormen.

Kinderen verschillen qua snelheid van ontwikkeling, snelheid van begrijpen en interesse. Het is aan een leraar om in te schatten welke werkvormen bij welke kinderen aanslaan.

Belangrijk is dat een leraar enthousiaste en empathisch is. Hij kan een veelheid aan werkvormen toepassen, maar het is wel van belang dat er een systematische opbouw aan kennis, inzicht en vaardigheden plaats vindt.

Jonge kinderen leren spelenderwijs. Door een gevarieerd aanbod van spelletjes blijft leren leuk en worden kennis en inzicht verworven.

Lesgeven aan vierjarigen kan prima, mits het in kleine groepjes gebeurt met kinderen van hetzelfde niveau.

Een goede leermethode gaat van eenvoudig naar complex. Dat geldt voor kennis en voor oefenen van vaardigheden.

Doe het langzaam, oefen extra als een onderwerp niet duidelijk is. Herhaal veel. Beperk je tot korte uitleg en laat kinderen vooral veel doen. Leg één ding tegelijk uit en ga daar mee oefenen.

Herhalen is erg belangrijk bij leren. Daardoor verankeren kennis en vaardigheden zich in het geheugen. Geef kort uitleg en laat kinderen dan dingen uitproberen. Stel veel korte vragen ('wat kan je doen', 'waarom doe je dat'), luister goed naar het antwoord en stuur bij met tips en via doorvragen.

Het heeft geen zin om nieuwe kennis aan te leren als aangeleerde kennis nog niet wordt toegepast. Dat wil niet zeggen dat een kind per se een jaar over Stap 1 van de Stappenmethode hoeft te doen. Wat is een jaar? Er is een verschil tussen wekelijks een half uurtje les met een grote groep kinderen, of een paar keer per week les met een klein groepje en een goede leraar? Bovendien verschillen kinderen, bijvoorbeeld qua motivatie en leervermogen. Kinderen doorlopen in hun schaakontwikkeling diverse fasen: materiaal, ruimte, tijd. Eenvoudige en concrete kwesties begrijpen ze eerder dan complexe en abstracte kwesties. Wat een kind aankan is afhankelijk van zijn cognitieve ontwikkeling: hoever is het brein ontwikkeld en wat heeft hij al geleerd. Stimuleren van de ontwikkeling kan tot op zekere hoogte. Forceren heeft geen zin en frustrereert.

Een bord vol stukken is onoverzichtelijk voor kinderen. Het heeft geen zin, en kan demotiverend werken, als iemand probeert hen te jong te leren schaken. Mini-chess met een enkel stuk en een paar pionnen is een mooi alternatief. Je kunt ook beginnen met een toren (gaat recht) en een loper (gaat schuin). Je mag om de beurt een zet doen. Wie slaat het eerst de ander?

Materiaalverhoudingen zijn lastig voor jonge kinderen. Daar kun je in het begin aan voorbijgaan. Als de een toren slaat en de ander een loper, heb je toch maar mooi allebei een stuk gevangen.

Velden benoemen is lastig. Je kunt er een spelletje van maken: heeft jouw huis een adres? Velden hebben ook een adres. Dat kan je vinden als je naar de letters en de cijfers naast het bord kijkt. Laten we het samen eens een keer proberen.

Pas op met terminologie. Kleuters snappen niet wat 'stukken ontwikkelen' betekent. Je kunt wel uitleggen dat 'alle vriendjes willen meedoen'.

Kinderen leren het beste als ze genieten van wat ze leren.

Ze genieten van leren als ze begrijpen waar het over gaat, er een uitdaging is en de nieuwe kennis aansluit op hun niveau.

Het is ook belangrijk dat kinderen in hun eigen tempo leren. Als het te snel gaat, begrijpen ze niet waar het over gaat. Als het te langzaam gaat, vervelen ze zich.

Jonge kinderen zetten meestal heel snel en impulsief. Hen vragen langer na te denken helpt niet. Waarover moeten ze nadenken? Geef ze iets om over na te denken. Bijvoorbeeld: Kijk eerst wat je tegenstander kan doen, wat is zijn beste zet?

Als dat lukt, kun je een andere taak geven: Bedenk twee goede zetten en kies de beste.

Laat zetten op het bord zien en breng onder woorden wat er gebeurt. Geef richting aan het denken en spelen door vragen te stellen.

Via feedback geef je informatie aan een kind over zijn prestaties. Goede feedback legt het accent op inzet. Slechte feedback legt het accent op resultaten (je hebt verloren) of op de persoon (jij kan het niet).

Jonge kinderen kunnen zich vaak niet lang concentreren. Ze willen vooral spelen. Het is belangrijk om kennis bondig en concreet aan te bieden en er direct mee te oefenen in de vorm van verschillende spelletjes. Variatie in werkvormen is belangrijk.

Houd niet rigide vast aan een vooraf bedachte lesopzet. Misschien stelt een kind een vraag over een onderwerp. Ga daar dan op in. Misschien is het veel te warm weer en is het tijd om een stukje van de cdrom Schaakmat te bekijken.

Realiseer je de moeilijkheidsgraad van kennis die je aanbiedt aan kinderen. Observeer goed hoe kinderen reageren tijdens een les. Als hun aandacht verslapt, doe je als leraar iets fout.

Let er op dat kinderen recht voor een bord zitten. Anders nemen ze niet goed waar wat er gebeurt.

Mat zetten is voor een jonge beginner heel veel tegelijk: je moet én de loop van de stukken weten én ruimtelijk kunnen zien welke velden 'afgepakt' worden en dan ook nog eens snappen dat bijvoorbeeld de koning het stuk ook niet moet kunnen slaan.

Er is een onderscheid tussen spelletjes spelen en stellingen (diagrammen) oplossen.

Bij spelletjes moet je divergent denken, zelf oplossingen bedenken, om tot een goed resultaat te komen. Zoals bij een mini-game.

Bij diagrammen moet je convergent denken, de juiste oplossing ontdekken. Zoals bij tactische opgaven.

Leg kinderen niet alleen informatie uit via een demobord of een digitaal bord. Laat ze per duo op een eigen bord de zetten ook uitvoeren. Ze kunnen dan op hun eigen bord zetten uitproberen. Ook kunnen ze hun fysieke energie kanaliseren.

Je kunt ook diagrammen maken op een vel papier en kinderen met een pijl laten aangeven hoe een stuk of pion beweegt.

Daartoe kun je ook de werkboeken 'Opstapjes' van de Stappenmethode gebruiken.

Leermateriaal

Er is divers leermateriaal voor jonge kinderen beschikbaar. Een overzicht staat op de site www.schaaktalent.nl onder de button 'Leren schaken'. Hieronder volgt ook een overzicht.

Afhankelijk van het kind kan het een aantal dingen zelfstandig of onder begeleiding doen.

Video 'Lang leve de koningin'.

Opstapjes van de Stappenmethode.

Spel Raindropchess (ook online).

Cdrom SchaakMat.

Spelletjeskaarten (databank site www.schaaktalent.nl).

Site <http://jeroenvu.home.xs4all.nl/schaken/index.htm>.

Boekje 'Ik leer schaken'.

De site www.sparkchess.com toont legale zetten als je op een veld met een stuk of pion klikt.

Oefenen met ongelijk materiaal: www.chessheroes.uk/index.html

De site www.professorchess.com bevat veel leermateriaal.

Voor lesgevers is een handige simpele diagrammengenerator:

www.professorchess.com/classroom/blackboard/free_form/blackboard.php

BRONNEN

Brown, Stuart, TED-lezing spelen www.ted.com/talks/stuart_brown_says_play_is_more_than_fun_it_s_vital

Chess in Schools and Communities

www.chessinschools.co.uk/index.htm

Christiaen, Johan, onderzoeksverslag 'Schaken en cognitieve ontwikkeling'

http://users.telenet.be/kenm/Chess_and_Cognitive_Development.pdf

Conferentie jeugdschaak Spanje

www.ajedreznelaula.com

Delft, Karel van, onderzoeksverslag 'Op weg naar de schaaktop' www.schaaktalent.nl/index.php/databank-schaaktraining/532-op-weg-naar-de-schaaktop

Derksen, Jessica, 'Schaken met peuters'

www.r-s-b.nl/verslagen/34.htm

Education Endowment Foundation: Chess in primary schools

<http://educationendowmentfoundation.org.uk/projects/chess-in-schools-and-communities-chess-in-primary-schools>

Educational Technologies

www.edutechchess.com/index.html

Eeden, Ed van

'De Polgar- zusters of: de creatie van drie schaakgenieën'

Ferguson, Robert, research overzicht

www.thechessacademy.org/Research_Chess.htm

Gobet, Fernand en Campitelli, Guillermo, 'Educational benefits of chess instruction: A critical review'.

http://people.brunel.ac.uk/~hsstffg/preprints/chess_and_education.PDF

Hempel, Jutta

www.britishpathe.com/video/girl-chess-prodigy

James, Richard

<http://www.chessheroes.uk>

Jolles, Jelle

'Ellis en het verbreinen'

KARL, themanummer 'Wunderkinder'

www.karlonline.org/home.htm

KNSB jeugdpagina's

www.schaakbond.nl/jeugd

Polgar, The Grandmaster Experiment, Psychology Today

www.psychologytoday.com/articles/200506/the-grandmaster-experiment

Polgar, Judit

<http://en.chessbase.com/post/judit-polgar-the-greatest-prodigy-ever>

Polgar, Judit

<http://en.chessbase.com/post/judit-polgar-to-retire-from-competitive-chess>

Polgar, Judit, eigen site

<http://polgarjudit.hu/en>

Polgar, Laszlo

www.psychologytoday.com/articles/200506/the-grandmaster-experiment

Polgar, Laszlo

http://en.wikipedia.org/wiki/L%C3%A1szl%C3%B3_Polg%C3%A1r

Polgar, Susan, Susan Polgar Foundation

www.susanpolgar.com/susan-polgar-foundation.html

Reshevsky, Samuel

http://nl.wikipedia.org/wiki/Samuel_Reshevsky

Reshevsky, Samuel, interview Hanon W. Russell

http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Reshevsky

Schoolschaaksite

<http://schoolschaaksite.nl>

Serpell, ZewelANJI

www.youtube.com/watch?v=SPYkQ6NeMJE

www.provost.vcu.edu/engage/news-and-updates/news-14-march-14-serpell-story.html

Swaab, Dick
'Wij zijn ons brein'

Troff, Kayden, radio-interview
www.youtube.com/watch?v=qbhHGHjw70

Verlinde, Tieme, blog 'Schaken: meer dan enkel stukjes schuiven'
<http://tiemeverlinde.blogspot.nl/2011/12/schaken-als-middel.html>

Waitzkin, Fred
'Searching for Bobby Fischer'

Zhu, Harmony
<http://en.chessbase.com/post/the-remarkably-talented-harmony-zhu>

Zhu, Harmony, YouTube kanaal
www.youtube.com/channel/UC6oL5hyz8lhFcSnYT-1uzgw